

L'arquitectura popular ha incorporat des de sempre elements simbòlics, repetits mimèticament o amb caire decoratiu, però que, a l'origen, tenien una clara intenció, analitzada tot seguit per Jaume Lladó i Font, conservador d'antiguitats a Perpinyà.

L'ARQUITECTURA RURAL I L'EXORCITZACIÓ DE SORTILEGIS

Observant amb detall l'arquitectura rural de casa nostra s'hi remarquen uns elements incorporats que fan pensar, de bell antuvi, que hi són perseguint finalitats purament decoratives, però que en el fons hi fan una doble funció, adés de la primera, com és d'exorcitzar i de foragitar tota mena de sortilegis i mals esperits sorgits de la creença popular.

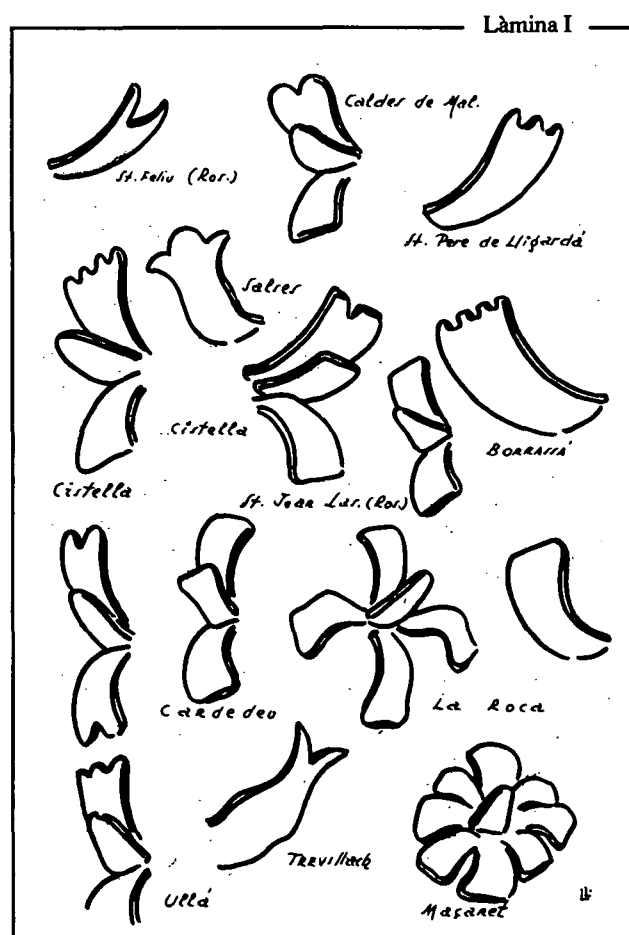
Aquests elements arquitectònics incorporats tenen un origen molt llunyà i molts d'ells, encara avui, perduren d'una forma tradicional perdent-se per a molts la seva significació.

Així és el cas del que s'anomena encara per alguns l'espantabruixes; la seva finalitat queda ben definida pel seu nom i encara avui es continua instal·lant en molts teulats. I si fem cas del que els mateixos paletes ens diuen, hi són posats com element decoratiu havent perdut la memòria de la seva finalitat.

Un altre testimoni en són també els ràfecs pintats. Els uns, pintats de forma espontània, representant elements figuratius o geomètrics i els altres guarnits per enfilades de motius triangulars, simètrics, formant una mena de serra, són també, com veurem, un altre exemple de la seva funció ultra decorativa, com era la de conjurar l'esperit del mal amb el seu seguici de bruixes, follets i altres.

Per últim, la representació del drac, especialment en llocs sagrats, així com també la de símbols religiosos com són la creu i el gall, que els trobem amb molta freqüència, signifiquen una altra forma de protecció.

Detallem a continuació les nostres asseveracions.

ELS ESPANTABRUIXES.

Segurament que el precursor de l'espantabruixes va ésser l'antefixa dels teulats grecs o llatins on es veien sovint, en un relleu emmotllat, representacions de divinitats o altres. És el cas d'una antefixa trobada a Empúries, actualment dipositada al Museu Arqueològic de Girona, i on hi ha representada la testa de Medusa, que segons els antics petrificava amb el seu esguard aquells qui s'hi apropaven, mirant-la. La funció d'aquest element arquitectònic antic queda ben palesada i plenament identificada amb la del nostre espantabruixes.

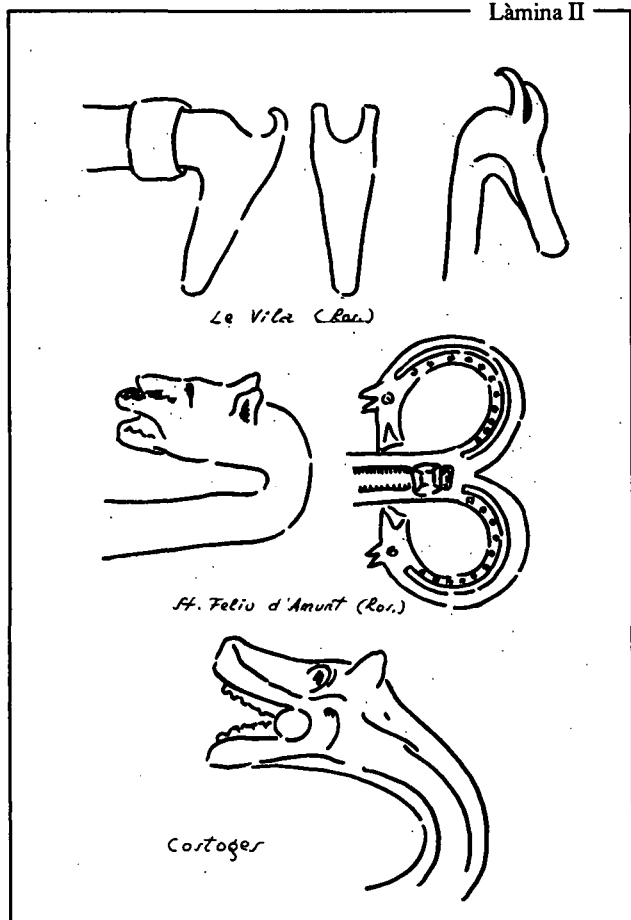
Es troba col·locat en el vèrtex dels teulats i el nom amb el qual és expressat, l'hem recollit a través de testimonis de la gent del camp. D'altres ens han dit de conèixer-los com a *pardaleres* o *cardadores de pardals* en ésser un lloc preferit per ells per retrobar-s'hi. Per a d'altres, paletes aquests, han manifestat que els posaven com a elements decoratius, com és el cas, entre d'altres, d'una casa de construcció recent de la vila de Lladó on se'n compten una dotzena distribuïts en totes les prominències de l'edifici.

Ja hem parlat d'una pèrdua de memòria o de transmissió de costums i de tradicions que sovint deformen el seu significat inicial. A aquest fet, cal afegir-hi la reserva de la gent en voler tractar d'uns domenys que formen part dels seus secrets d'intimitat i també el temor de sentir-se ridiculitzats del fet que als nostres ulls aquest tema és sinònim d'ignorància. Ignorant, però, que, plantejat dins un cert context, ell queda àmpliament justificat.

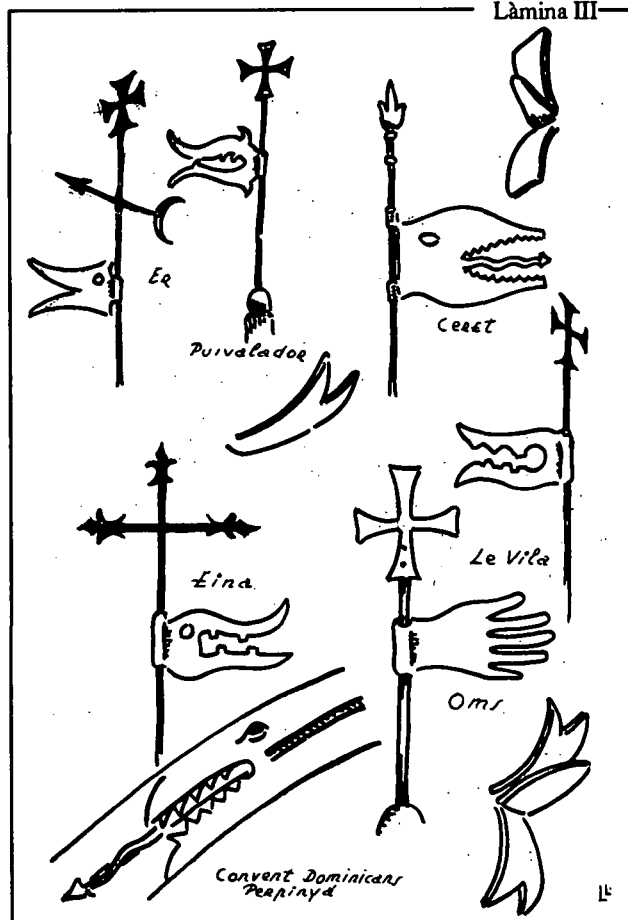
La representació material de l'espantabruixes, més generalitzada, és la composta de tres elements o fragments curvilinis de teula. Un d'ells, correntment punxegut, és col·locat en posició horitzontal i els altres dos parteixen de la seva base en sentit oposat, obrint-se en funció de la corda del fragment, de manera que el seu aspecte recorda la gola d'un animal amb la seva llengua, agressiva, al centre. Gola de llop o de drac, difícil és afirmar-ho, però sí que podem dir que ells eren uns elements d'un univers que esparidia la nostra gent i que resta ben palesant en el folklore català a través de les moltes llegendes i rondalles que l'il·lustren.

S'observa, a vegades, que el fragment de teula superior presenta unes incisions o prominències, generalment en nombre de tres i de difícil interpretació. No sabem si pot guardar una relació amb la Tri-

Làmina II

Làmina III

nitat o bé amb els tres Sants que són invocats en aquella dita popular que demana protecció en moments especialment de tempesta: *Sant Marc, Santa Creu, Santa Bàrbara no ens deixeu !*. A vegades, també s'observen quatre incisions i emportats per suposicions pensem que potser podria guardar una relació amb els quatre Evangelistes.

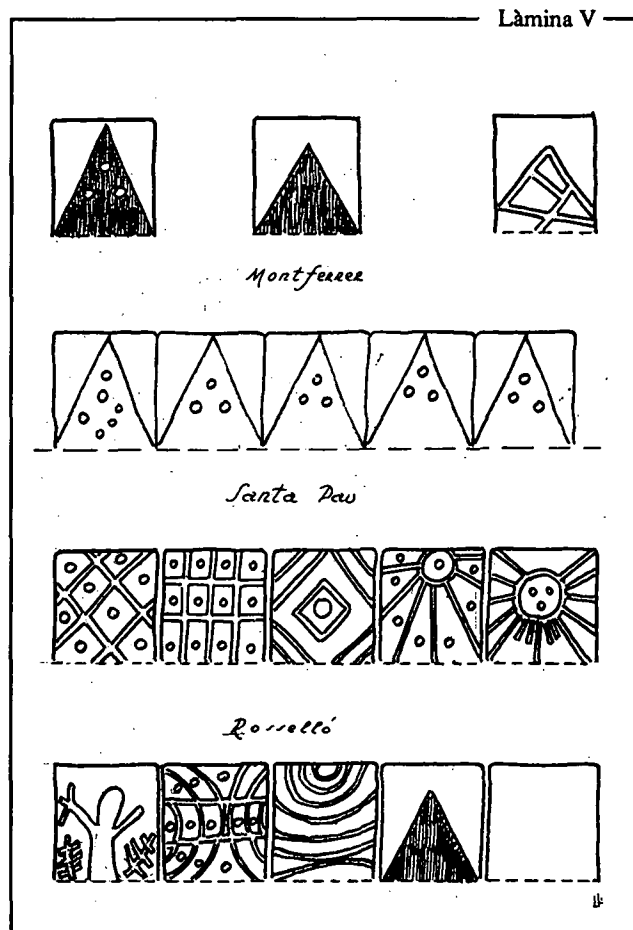
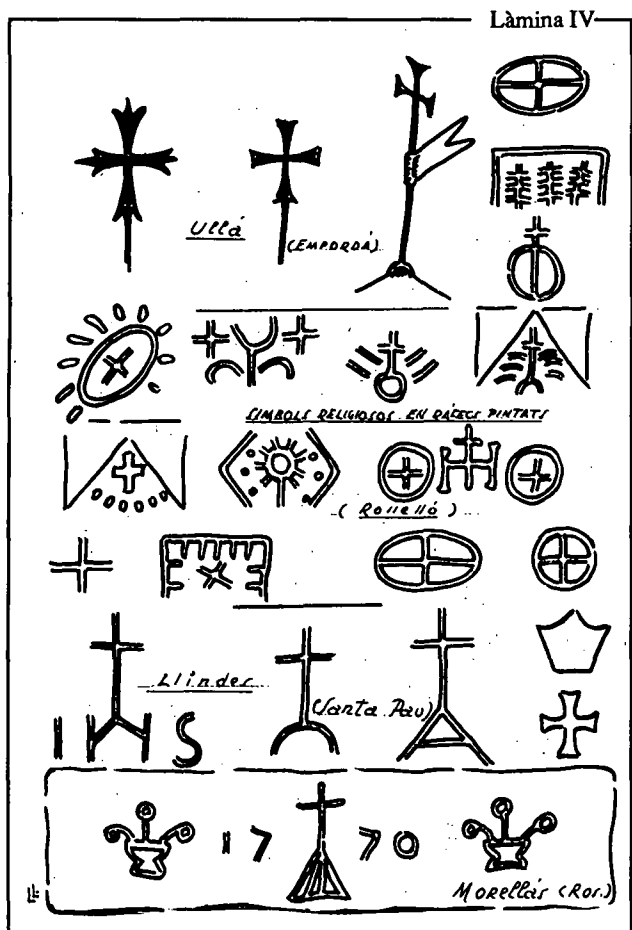
Una altra variant d'espantabruixes molt freqüent és també un sol fragment plantat també en el vèrtex del teulat i apuntant vers l'infinit amb la seva forma encorbada, com si amb aquesta posició agressiva volgués plantar cara, ultra als mals esperits, al llamp mateix. Marc Porci Cató esmenta en el seu tractat *D'Agricola*, que a Roma hi havia per costum consultar els oràculs etruscs quan el llamp queia en els edificis.

L'expansió geogràfica dels espantabruixes sembla que queda limitada a partir de la baixa regió de l'Aude, al Llenguadoc, estenent-se a la plana rossellonesa i amb una gran abundor a l'Empordà, la Garrotxa i el Gironès. Se'n troben també, entre d'altres indrets, al Vallès i a la nostra comarca. N'hem observat també al Baix Urgell, concretament a Vilet. En aquests indrets esmentats predomina el que és compost per tres elements.

L'altre, el compost per un sol fragment de teula i que es pot considerar com una abstracció del primer, abunda també en les terres catalanes i, fet insòlit, es troba generalitzat en terres castellanes. Efectivament, n'hem remarcat un a l'absis de l'església de Santa Magdalena, a Toledo i en altres indrets d'aquesta ciutat. Es troben també molt generalitzats en la regió de Madrid, concretament en els pobles de Navacerrada, Manzanares el Real, Buitrago, Somosierra, Colmenar, etc. N'hem vist també a Segòvia i a Àvila.

Cal indicar que la presència de l'espantabruixes va relacionada amb les cobertes fetes de teula. No n'hem remarcat cap en teulats de muntanya feta amb lloses o pissarra. Cal pensar que un altre dispositiu seria emprat ací contra els malefics, tal vegada ho són les pedres que es remarquen col·locades en els angles de la construcció o les que es veuen en els pinacles d'algunes xemeneies, tal com hem remarcat a Aristot i a Enveitg, respectivament.

La làmina núm. 1 mostra el que en podem dir una tipologia d'espantabruixes que hem remarcat dins el nostre àmbit geogràfic. Surt de l'ordinari el que existeix al Molí, en el poble de La Roca del Vallès, format per quatre elements amb un de central punxegut. A Tossa de Mar i a Palafolls se'n troben

d'iguals, excepció feta de l'element central que no hi és. Al Palau Fluxà, del poble de Maçanet n'hi ha un de refinat fet en forma floral amb el seu corresponent element punxegut central.

EL DRAC.

El drac, animal fabulós, símbol del mal tal com la iconografia de Sant Jordi o de Sant Miquel ens el representa, és també el guardià i el protector especialment dels llocs sagrats. La seva presència es troba generalitzada en els forrellats de les portalades romàniques de les esglésies de casa nostra. L'hem trobat també representat en el convent dels Dominicans, a la vila de Perpinyà, on hi ha pintades les testes d'un drac damunt els arcs que parteixen de la clau de volta de l'altar major (làmina III).

El drac, doncs, és tingut a l'edat Mitjana com a guardià dels llocs sagrats fent la mateixa funció d'aquell que figura en la mitologia grega i que guardava el jardí de les Hespèrides, i que també el trobem consignat al firmament amb la constel·lació del mateix nom amb l'estel Dragó, a la seva vora.

L'evocació d'aquest guardià fabulós no podia

mancar tampoc en la cimera de teulats o de campanars. Res té d'estrany trobar-lo representat en perfils de penells, fets d'una manera figurativa unes vegades per passar a l'abstracció d'altres (làmina III).

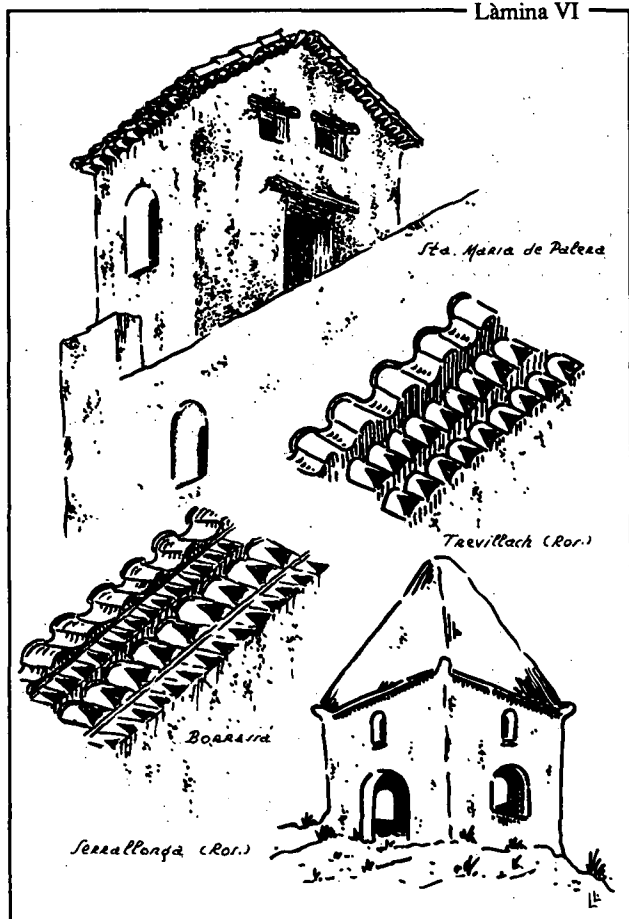
ELS RÀFECES PINTATS.

Els ràfecs de la nostra arquitectura rural, compostos sovint amb el concurs de barcelonines, rajols i teules, ofereixen característiques de composició molt diferents entre demarcacions molt reduïdes. En molts indrets són pintats amb calç, essent un complement decoratiu d'aquesta arquitectura rural.

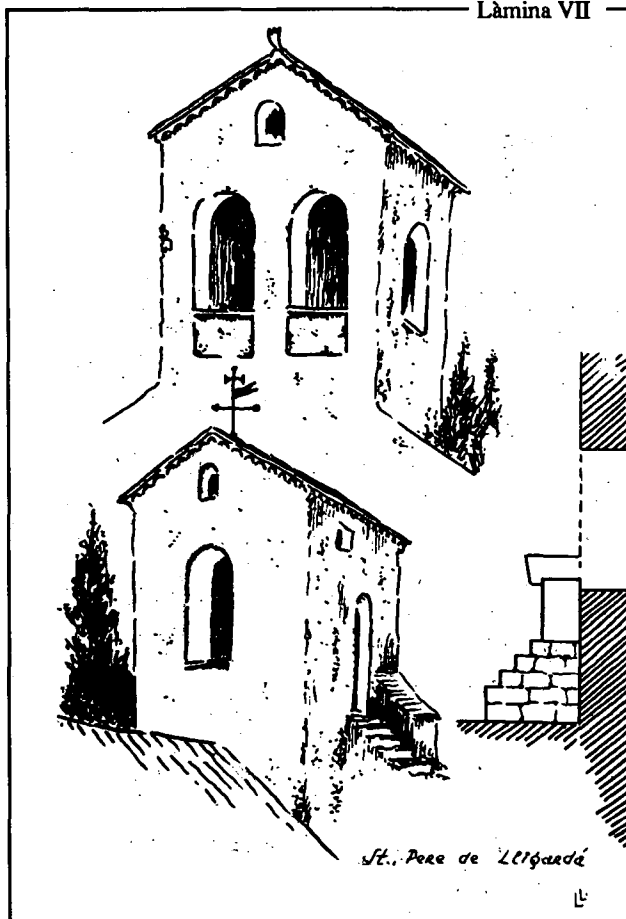
Aquest treball, el realitzava el mateix paleta d'una manera molt espontània, representant sovint motius que formaven part del seu univers, on la lluna, el sol, pollastres, flors i altres elements ocupaven un lloc prominent. S'hi remarquen també motius religiosos com són la creu, custòdies, o grafismes cruciformes, que sovint enquadren el nom del propietari i la data de construcció (làmina IV).

Altres vegades la decoració és geomètrica; ratlles horitzontals o verticals que es creuen o fan arabescos denoten un evident afany de reomplentatge (làmina V).

Làmina VI

Làmina VII

A part d'aquestes formes esmentades de decorar els ràfecs, n'hi ha una altra que crida la seva atenció per la gran profusió i repetició del mateix tema i que és molt generalitzada. Es tracta dels ràfecs pintats amb enfilades de triangles pintats, on el seu vèrtex apunta vers l'exterior, formant una mena de serra (làmina VI).

Aquí també s'endevina una intenció de decorar, com en l'altre sistema, però a causa d'un seguit d'observacions hem arribat a la conclusió que perseguia sobretot una finalitat màgica.

El primer element important que potser ens va donar la clau del problema fou la informació donada per un vell del Vallespir que ens digué que aquests ràfecs amb decoració triangular, ell els coneixia per *dents de llop*.

Les *dents de llop* substituïen, doncs, l'espantabruixes, tal com vàrem poder comprovar al poble de Llers, a l'Alt Empordà, molt conegut per la seva tradició de bruixeria. En ell, amb prou feines, hi ha espantabruixes i en canvi són molt abundants els ràfecs pintats amb *dents de llop*. Aquest fenomen, el podem aplicar en altres indrets.

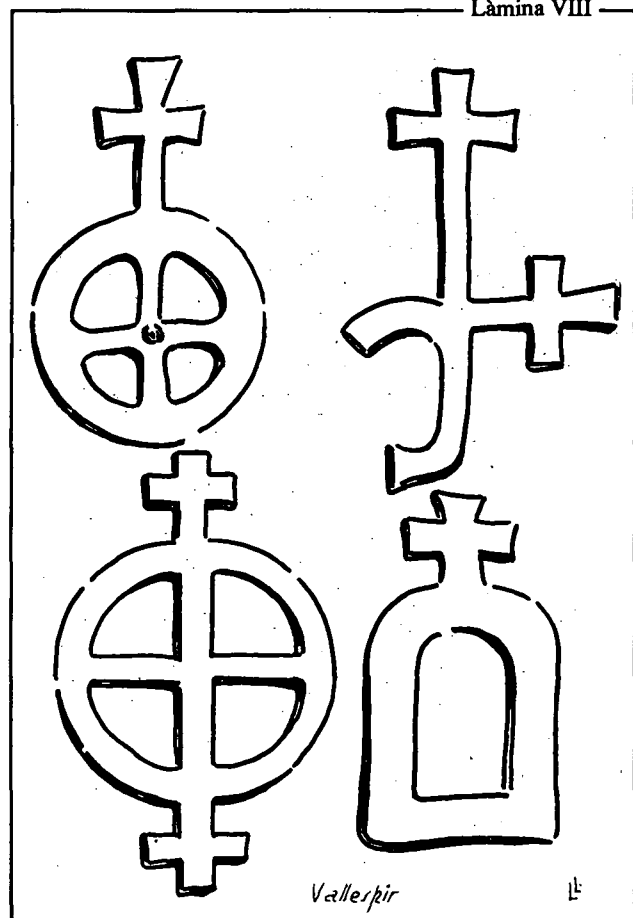
Un altre element molt important, i creiem que definitiu, ens el donà un ràfec existent a la façana d'una masia, dita de l'Orri, a la Garrotxa. Està format per diverses enfilades de rajols i de teules sense ésser pintat. Solament la teula que es troba a la vertical de la portalada d'entrada de la masia, té pintada, damunt d'ella, el clàssic triangle. La funció protectora de la llar per la *dent de llop* aquí és ben evident.

Els ràfecs pintats d'aquest tipus són molt generalitzats i es troben tant en cases particulars com a llocs sagrats. D'aquests últims esmentarem a títol d'exemple, Santa Maria de Vilabertran, el campanar de Santa Maria de Palera i els absis de les esglésies de Torrent i de Banyamars.

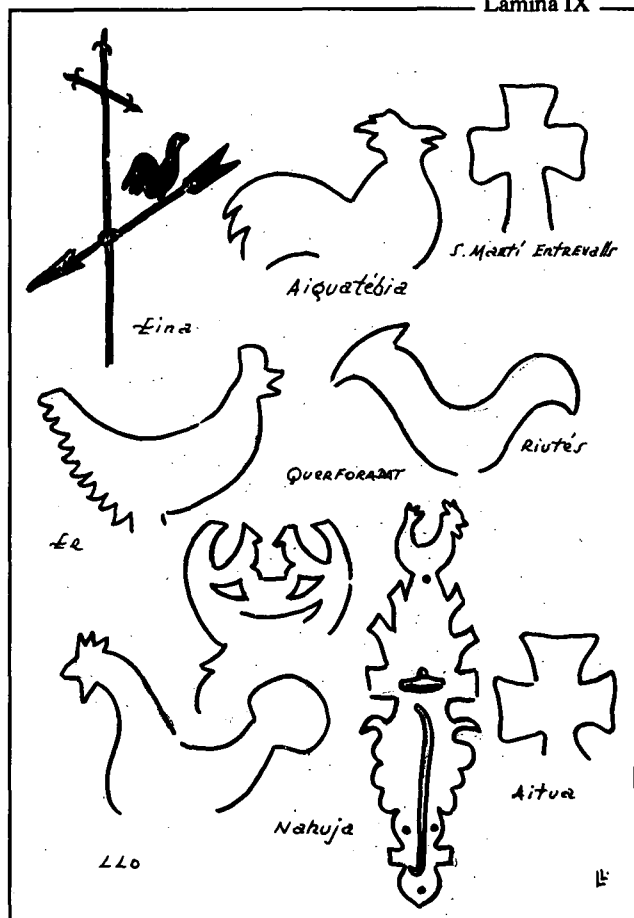
ALTRES SÍMBOLS EXORCITZADORS.

La creu, símbol cristià per antonomàsia, és el màxim protector de persones i de béns. La trobem representada com a testimoni d'afirmació cristiana, en forma de signatures, a partir de l'Alta Edat Mitjana i el seu grafisme evoluciona prenent-la com a motiu principal. Avui dia encara, és utilitzada per signar aquell que no pot o no sap fer-ho.

Làmina VIII

Làmina IX

La trobem també present dins el marc dels quefers diaris, sia a l'entrada del terme, en els teulats de certes cases, com a Ullà, en les llindes de pedra dels portals, en els ferros per marcar el bestiar alguns dels quals reproduïm en la làmina IX, en les punyades de ferro de les portes romàniques o de les cases rurals (làmina XII), i si els teulats de les cases de la plana en són guarnits amb una de ferro, als pobles de muntanya és substituïda per d'altres fetes de pissarra (làmina VIII).

La porta d'entrada sovint és també protegida, a vegades amb una creueta feta amb un full de palmó beneït el dia de Rams, o d'altres fetes a incisió o al foc damunt la fusta. Al santuari de Palera, n'hi hem vist una formada per sis carlines (làmina XI), plantafior de virtuts també màgiques.

No voldríem descuidar el gall en aquesta evocació. És corrent veure'l damunt dels campanars coronats per un penell. El gall per a l'Església representa l'anunci de la vinguda de la Llum. Ell venç les tenebres, els mals. Per al poble, la nit són els domenys de tots aquells esperits que li volen mal, i la representació simbòlica del gall és l'anunci permanent del dia que els foragita. Per això en certs teulats, especialment a la Cerdanya, hi hem remarcat el perfil d'un gall tallat damunt un full de pissarra i que protegeix

així la llar (làmina VIII).

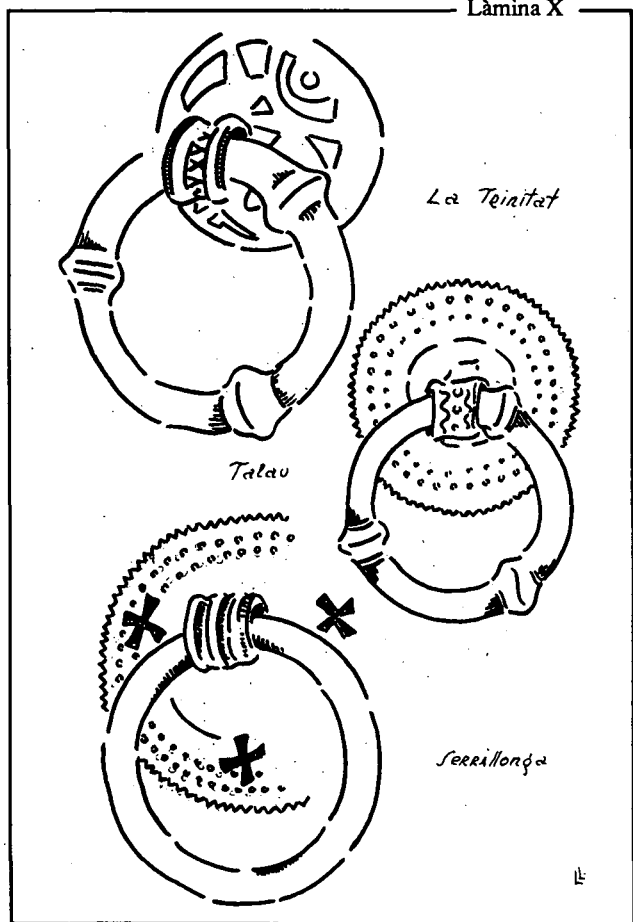
Si tots aquests símbols conjuraven l'esperit del mal, trobem en la nostra arquitectura rural, un element, el conjurador, que tenia com a funció específica abrigar tot un ceremonial que servia per beneir i protegir l'encontrada (làmina VI).

Al Vallespir hi ha el conjurador de Serrallonga, situat darrera de l'església romànica i que domina la vall alta del Tec. Un altre de conegut és el de Porque-res, ran de l'estany i d'un jaciment protohistòric, on les llegendes de goges i bruixes no hi manquen.

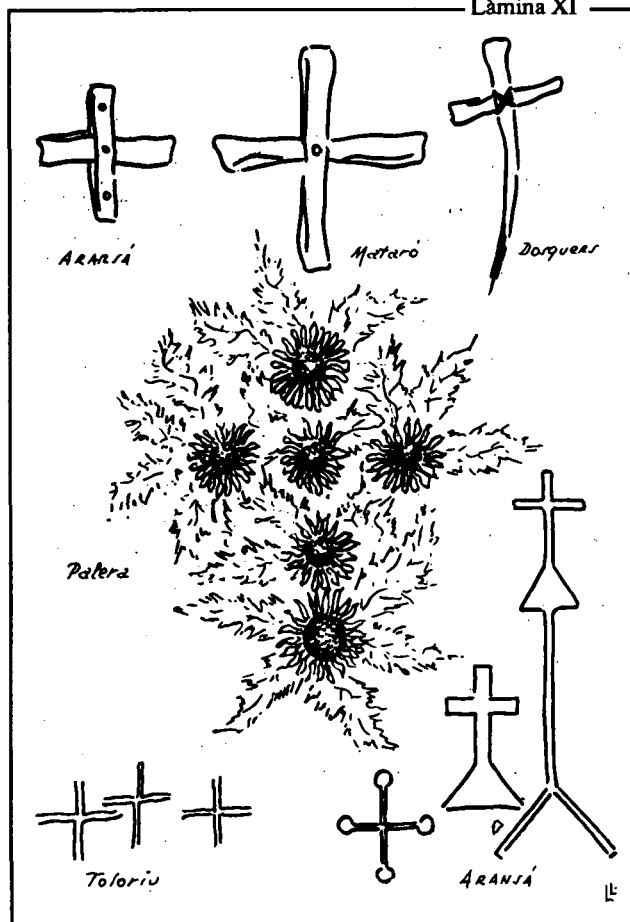
Alguns campanars tenien també aquesta funció. D'accés fàcil, generalment fet per l'exterior, presentaven unes grans obertures als quatre vents. El campanar de Santa Maria de Palera, amb un ràfec guarnit per *dents de llop*, n'és un exemple. Un altre, el de Sant Pere de Lligarà, també a la Garrotxa, té al seu interior un dispositiu que deuria ésser utilitzat per ésser-hi exposat, possiblement, el Santíssim. El seu ràfec és protegit en el seu vèrtex per un espantabrui-xes compost d'un sol element i amb tres dents (làmines VI-VII).

Ja hem dit que aquestes tres dents, enigmàtiques, possiblement es podien identificar amb els tres

Làmina X

Làmina XI

Sants protectors de maltempsades i mals esperits, on la bruixa era el personatge predominant i la de Llers i la de Vallgorguina en són ben conegudes.

La gent de l'Alt Empordà, especialment la de Figueres, culpabilitza la bruixa de Llers els dies que el temps es carrega del costat de tramuntana; el mateix pot o podia aplicar-se a la gent de Dosrius i de Canyamars, quan el cel s'enfosquia del costat de Vallgorguina.

Em digueren a Figueres que un dia, el masover del mas de la Pujada, situat al terme de Llers, va tirar una escopetada a un núvol negre que s'aixecava... Va caure la seva sogra !

De la bruixa de Vallgorguina es contava que organitzava les seves malifetes damunt el dolmen de Pedra Gentil i els pobles de les rodalies no tenien altra defensa que fer tocar les campanes. Mentre les campanes sonaven el temporal no entrava al terme, però un dia a Dosrius, diuen que al campaner se li va enrotllar la corda de la campana a les cames i la campana va emmudir. Va caure una pedregada damunt del terme que ho va trinxar tot.

Jaume Lladó i Font

Làmina XII

